

В'ячеслав Голуб

## СТАНОВИЩЕ КУРДСЬКОЇ МЕНШИНИ НА ТЕРИТОРІЇ ТУРЕЧЧИНИ, ІРАНУ, ІРАКУ ТА СИРІЇ НАПРИКІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

*У статті на основі порівняльно-історичного методу висвітлюється становище курдської меншини на території Туреччини, Ірану, Іраку та Сирії, ставлення офіційної влади до них. Встановлено, що урядові кола цих держав зацікавлені у збереженні територіальної цілісності й недоторканості існуючих між ними кордонів, у тому числі щодо етнічних курдських регіонів. Останнім часом спостерігається тенденція до задоволення культурних, соціально-економічних і частково політичних прав. Досліджено, що вимоги курдських патріотів коливаються від надання автономії до проголошення незалежності Курдистану.*

**Ключові слова:** курдська проблема, Лозаннський мирний договір, геноцид, національно-культурна автономія, сепаратизм.

**Вячеслав Голуб. Положение курдского меньшинства на территории Турции, Ирана, Ирака и Сирии в конце ХХ – в начале ХХІ вв.**

*В статье на основе сравнительно-исторического метода освещается положение курдского меньшинства на территории Турции, Ирана, Ирака и Сирии, отношение официальной власти к ним. Установлено, что правительственные круги этих стран заинтересованы в сохранении территориальной целостности и неприкосновенности существующих между ними границ, в том числе в отношении этнических курдских регионов. В последнее время наблюдается тенденция к удовлетворению культурных, социально-экономических и частично политических прав. Исследовано, что требования курдских патриотов колеблются от предоставления автономии до провозглашения независимости Курдистана.*

**Ключевые слова:** курдская проблема, Лозаннский мирный договор, геноцид, национально-культурная автономия, сепаратизм.

**Viacheslav Holub. Kurdish minority state on Turkey, Iran, Iraq and Syria territories at the end of 20th – at the beginning of 21th centuries**

*The article based on comparative-historical method shows kurdisch minority state on Turkey, Iran, Iraq and Syria territories and the official authorities attitude to them. It has been proved that governmental officials of these states prefer to save the territorial integrity and inviolability existing between them borders including kurdisch regions. A trend to satisfy the cultural, social-economic and partly political rights observed last time. It has been also researched that demands of kurdisch patriots fluctuate from granting autonomy to proclamation of Kurdistan independence.*

**Key words:** kurdisch problem, Lausanne Peace Treaty, genocide, national-cultural autonomy, separatism.

На сьогодні курди продовжують залишатися найбільшим народом, який позбавлений власної держави й можливості реалізувати своє законне право на самовизначення. Курдська проблема так чи інакше турбувала владні еліти країн, до складу яких входили різні частини етнічного Курдистану, оскільки безпосередньо стосувалася їхньої територіальної цілісності. На початку ХХІ ст. силовий варіант вирішення цієї проблеми став поступатися місцем дипломатичному, що проявляється в наданні їм культурних, соціально-економічних і в певній мірі політичних прав. Метою цієї статті є порівняння суспільно-політичного, економічного та культурного розвитку курдів у чотирьох державах. Основні завдання: характеристика становища курдів окремо у Туреччині, Ірані, Іраці та Сирії, виокремлення спільних і відмінних рис, розгляд взаємовідносин між ними та владою, співпраця між зацікавленими державами з питання вирішення проблеми й вплив зовнішніх сил.

Українська історіографія мало уваги приділяє дослідженню курдської проблеми, немає монографій виключно з цієї тематики. Джерельну базу роботи складають посібники та наукові статті українських, російських і зарубіжних вчених, таких як Б. Парахонський, П. Жук, Р. Турчак, П. Ігнат'єв, А. Воскресенський, А. Богатуров, А. Олімпієв, Дж. Дербішайр та Дж. Апдайк. Статистичні дані наводяться з праць українських дослідників за період 2002–2005 рр. Хронологічні рамки дослідження охоплюють період від 1978 р. з часу заснування Робітничої партії Курдистану в Туреччині й до 2005 р., початку президентських виборів в Ірані.

Курдська проблема є складною та багатоаспектною, являє собою сукупність протиріч локального, регіонального та міжнародного рівнів. Будь-які спроби її вирішення натрапляють на рішучий спротив [4, 168–169]. Витоки цієї проблеми сягають 20-х рр. ХХ ст. Згідно з

Лозаннським мирним договором між країнами Антанти та Туреччиною від 24 липня 1923 р. Курдистан було розділено між Туреччиною, Іраном, Іраком та Сирією, причому частка першої становила 43% всієї території [5, 188]. За межами своїх етнічних земель проживає велика частина курдів в країнах Арабського Сходу, Центральної Азії, Кавказу та Західної Європи [4, 169]. Розділ Курдистану негативно позначився на соціально-економічному становищі населення, пригальмував процес національної консолідації та значно послабив сили національно-визвольного руху. У Туреччині до початку 80-х років курди як національна меншина взагалі не визнавались, а до 1991 р. під заборорою знаходилася курдська мова [4, 174–175].

Курдська проблема в Туреччині. Курдська проблема загрожує зруйнуванням системи регіональних балансів і втягуванням прилеглих країн у нові конфлікти. Зокрема, вона істотно впливає на політику Туреччини, розколює суспільство, погіршує відносини держави з Іраком, Сирією та Іраном [1, 71]. Іракське питання вже давно розкололо суспільну думку, оскільки воно безпосередньо стосується двох болючих для країни питань – нафти та курдського сепаратизму. Націоналісти вважають іракський Курдистан, особливо населені туркоманською меншиною міста Кіркук і Мосул, невід'ємною частиною Туреччини і вимагають її обов'язкового повернення. Після приходу до влади в Іраці Саддама Хусейна обидві держави співробітничали у боротьбі проти курдських сепаратистів. У роки ірано-іракської війни С. Хусейн не заперечував, коли турецькі війська порушували територіальну цілісність Іраку та переслідували курдських партизанів на його території [5, 187]. Однак свій протест проти вторгнення до сусідньої країни заявили інші арабські держави та Іран, побоюючись, що Туреччина намагається підібратися до нафтових родовищ мосульського округу, приналежність якого Іраку постійно піддавалась сумніву [4, 324–325].

Із середини 70-х рр. ХХ ст. серед курдів Туреччини почався розпад племінної організації, спостерігався значний підйом національної самосвідомості та політизація більшості населення, що призвело до створення у 1978 р. Робітничої партії Курдистану (РПК). Після військового перевороту 1980 р. керівництво партії на чолі з її лідером Абдуллою Оджаланом емігрувало до Сирії. РПК було створено як партію марксистсько-ленінського спрямування й вона користувалася підтримкою низки лівих організацій, зокрема Турецької Робітничо-Селянської визвольної армії та Червоної Армії народної комуністичної партії та фронту Туреччини [4, 318–319]. Саме комуністичні гас-

ла РПК перешкоджають провідним демократичним країнам Європи стати на її бік [3, 88]. В Туреччині протягом 1984–1999 рр. А. Оджалан координував боротьбу курдів за свої права. У квітні 1991 р. він запропонував турецькому уряду припинити воєнні дії за умови легалізації його партії, на що незабаром отримав відмову. Станом на 1994 р. протистояння курдів та турецької армії досягло справжньої громадянської війни. Не добившись мети через застосування на півночі Іраку операції „Сталевий удар” (20 березня 1995 р.), офіційна Анкара активізувала дипломатію, у першу чергу на сирійському напрямку. Під тиском Туреччини президент Сирії Хафез Асад офіційно відмовився від підтримки РПК й між двома країнами 20 жовтня 1998 р. було укладено Аденський протокол [4, 320, 325–327]. Лідер курдів А. Оджалан змушений був виїхати до Кенії, де його згодом схопили агенти турецьких спецслужб. Зараз він відбуває пожиттєве покарання на острові Імралі в Мармуровому морі [5, 189, 183].

Поряд із силовим вирішенням курдської проблеми здійснювались спроби досягти компромісу політичними та економічними засобами. Протягом 1990–1993 рр. в турецькому парламенті діяла прокурдська Народна партія праці, а в квітні 1999 р. виникла Народна демократична партія (ХАДЕП). Хоч ця партія і не була представлена в парламенті, проте одержала перемогу на виборах до місцевих органів влади в курдських районах, ввійшовши до складу муніципалітетів [4, 330–334]. У Східній Анатолії Туреччина прийняла стратегічне рішення щодо розвитку економіки цього регіону шляхом будівництва комплексу гідроелектростанцій, яке, у свою чергу, викличе різке зростання зайнятості серед етнічних меншин (курдів) [5, 186].

Становище курдів в Ісламській Республіці Іран. Що стосується Ірану, то мешканці західних останів країни також завдавали не мало клопоту правлячому духовенству. Офіційний Тегеран прагнув змінити релігійну структуру західної частини держави на користь шиїзму шляхом будівництва шийтських мечетей у великих містах, що викликало незадоволення курдів-сунітів. Останні вважали дії влади порушенням своїх прав на свободу віросповідання, якою користувались християнська, зороастрійська та іудейська громади [4, 342–345].

Іранський Курдистан являв собою найвідсталіший в соціально-економічному відношенні регіон Ірану, тому першочерговою метою курдських демократів було вивести його на один рівень з центральними провінціями за показниками соціально-економічного розвитку, що знаходить підтримку серед ісламського керівництва. Як і в Туреччині, іранські курди мають культурні права. Поряд з використанням

курдської мови в початковій школі та публікації періодичних видань була відкрита кафедра курдської мови в університеті м. Сенендедж, науковий центр „Салах-ед-Дін” в Урмії, інститут курдської культури в Тегерані та музей курдського одягу в Керманшасі. Наслідуючи приклад свого західного сусіда, іранські власті пішли на задоволення певною мірою політичних та економічних прав курдської меншини. Зокрема, в іранському парламенті (меджлісі) була створена курдська фракція у складі 30 депутатів, а в останні Курдистан відкриті підприємства з видобутку мінеральної сировини (граніт, мармур, гіпс), на яких зайнято понад 2 тис. чол. [4, 344–347].

Національно свідомою частиною курдського народу об'єднується навколо Демократичної партії Іранського Курдистану (ДПІК), яка представляє їхні інтереси на загальнодержавному рівні. ДПІК вже 7 років базується на іракській території. Її лідер А. Хасан-заде сприяв збереженню балансу між поміркованим та радикальним крилом курдських автономістів Ірану. 30 листопада 2003 р. було опубліковано проект документу з дев'яти пунктів, в яких йшлося про федеративну перебудову Ірану та створення курдської республіки, рівноправність, зміцнення демократії. 29 липня 2004 р. на 13-му з'їзді ДПІК у Кой Санджаку було прийнято нову програму та обрано нового генерального секретаря Мустафу Хіджірі, який виступає за збройну боротьбу проти ісламського режиму. 19 лютого 2005 р. відбувся з'їзд представників національних та етнічних груп в Ірані, на якому прийнято рішення організувати „Конгрес національностей з питань федерації в Ірані” [4, 349–350].

Курдський автономний район Іраку. У випадку Іраку курдський сепаратизм був особливо небезпечним для центрального уряду. Він погрожував розпадом всієї країни на три різних утворення: курдське на Півночі, сунітське в Центрі та шіїтське на Півдні. Приблизно дві третини нафтовидобутку припадає на територію, заселену курдами, і її родючі землі складають головну житницю Іраку. Центральний уряд завжди наполягав, щоб Курдистан залишався невід'ємною частиною країни. Курди ж вимагали пропорційного представництва в офіційних установах країни, включаючи уряд, парламент і армію, а також пропорційної частки від економічних ресурсів [8, 134]. Політика правлячої на той час в Іраці Партії арабського соціалістичного відродження (БААС) на чолі з С. Хусейном, попри деякі кроки у напрямі мирного вирішення проблеми на початку 1970-х рр., обернулася проти курдів жакливім геноцидом наприкінці 1980-х рр. У ході втілення Багдадом плану „Анфаль” протягом 1987–1990 рр. іракськими військами було

вбито понад 100.000 курдів і знищено 4.000 сіл. [4, 195]. Тяжке становище курдів викликало міжнародну хвилю суспільного співчуття й гостру критику Хусейна. Американський конгрес виступив за санкції проти Багдаду, тоді як Європарламент засудив Ірак і закликав співтовариство заборонити поставку зброї до цієї країни. Даніель Міттеран, дружина французького президента Франсуа Міттерана, після відвідування курдських біженців в Туреччині опублікувала емоційне звернення на захист цього народу. Але незабаром С. Хусейн зрозумів, що моральний осуд не буде підкріплений політичними діями. У США ініціатива Конгресу щодо санкцій була відхилена адміністрацією Президента. У Франції десятки ділових людей добивались вигідних контрактів на міжнародній ярмарці воєнного обладнання в Багдаді. У той час як міністр іноземних справ Великобританії Джеффри Хау критикував дії Іраку щодо курдів, міністр торгівлі Тоні Ньютон подвоїв Іраку кредити по британському експорту з 175 млн. дол. у 1988 р. до 340 млн. дол. У 1989 р. врешті-решт західні держави задоволилися тим, що Хусейн дав слово не застосовувати хімічну зброю в майбутньому, відмовившись від скликання Ради Безпеки ООН для обговорення цієї проблеми. Крупні фінансові інтереси взяли гору над моральними міркуваннями [8, 360-362].

Точкою відліку існування автономного Курдського району на Півночі Іраку стала операція „Буря в пустелі”. 2 серпня 1990 р. війська Іраку вторглися до Кувейту й анексували його. США вдалося зібрати під своїм керівництвом широку антиіракську коаліцію. Збройні сили союзників, розміщені в Саудівській Аравії, включали війська США, Саудівської Аравії, Єгипту, Сирії, Марокко, Великобританії, Франції, Пакистану та Бангладешу. Операція „Буря в пустелі” тривала протягом 17 січня – 28 лютого 1991 р. південний Ірак був зайнятий військами союзників. Після поразки Іраку у війні на півночі країни повстали курди, а на півдні підтримувані Іраном шіїти, проте обидва повстання були жорстоко придушені військами С. Хусейна [7, 130, 138, 143]. Британський прем'єр-міністр Джон Мейджор запропонував створити для курдів „зону безпеки” на Півночі Іраку, заборонену для введення іракських військ і польотів авіації. У 1992 р. згідно з резолюцією Генеральної Асамблеї ООН така зона була створена на Північ від 36-ї паралелі. Міжнародними гарантами безпеки курдів виступили США, Велика Британія, Франція та Німеччина [9]. Цей народ, захищений англо-американським контингентом, почав казково збагачуватися. Програма ООН „Нафта в обмін на продовольство” передбачала відрахування 13,5% прибутків від продажу нафти на розвиток курдських

регіонів [5, 188]. У березні 1991 р. курди встановили контроль над містами Мосул, Ербіль та Сулейманія. 2 квітня 1992 р. було оголошено про створення Курдського автономного району (КАР), а 19 травня цього року відбулися перші парламентські вибори, за результатами яких по половині місць в курдському регіональному парламенті дісталося Демократичній партії Курдистану (ДПК) та Патріотичному Союзу Курдистану (ПСК). У липні 1992 р. сформовано коаліційний уряд. Однак керівництво РПК не визнало влади регіонального курдського уряду та піддало сумніву її легітимність [4, 196–198].

Напередодні американського вторгнення до Іраку США вдалося примирити дві головні ворогуючі партії курдів, які виступили спільно з американськими військами проти режиму С. Хусейна в 2003 р. Президентом Іраку став курд, а іракський Курдистан за новою Конституцією збереже досить значний рівень автономії [5, 188–189]. 8 березня 2004 р. Тимчасова керівна рада Іраку прийняла Тимчасову Конституцію країни, яка передбачала федеративний устрій. За статтею 84 Національна Асамблея Курдистану, може вносити поправки до будь-якого федерального закону на курдській території, крім питань, що стосуються зовнішньої, монетарної, фінансової політики, безпеки та управління природними ресурсами [4, 211].

Курдська проблема в Сирії. На відміну від своїх співвітчизників у сусідніх Туреччині, Ірані та Іраці сирійські курди в 50-х рр. ХХ ст. припинили боротьбу і в 1962 р. оголосили про свою лояльність до влади [9]. У жовтні 1962 р. в Сирії було проведено „надзвичайний перепис”, причому мешканці курдських регіонів, які не пред’являли податкових квитанцій, позбавлялись громадянства. У 1963 р. почав реалізовуватися план „арабського поясу”, за яким передбачалось вислати курдів на відстань 10 км від турецького та іракського кордонів, щоб перешкодити контактам із своїми співвітчизниками в сусідніх країнах. Тоді ж почала систематично проводитись політика „теджві” (голодування), у результаті якої тисячі жителів Сирійського Курдистану були змушені виїхати в арабські регіони або емігрувати до Європи. Тих, кого депортували європейські власті, негайно заарештовували. Після смерті Хафеза Асада з’явилися надії на пом’якшення режиму, що отримало назву „Весна Дамаску”, і його спадкоємець Башар аль-Асад обіцяв реформи, було відкрито декілька суспільно-політичних клубів. Однак незабаром вони були закриті, їх активісти заарештовані, а політика режиму стала ще жорсткішою, ніж за Асада-батька. Турецькі та іракські курдські партії завжди мали сильну підтримку в курдському населенні Сирії. Терор з боку баасистського

режиму досяг кульмінації після березневого повстання 2004 р. в Камишлі, причому дійшло навіть до заборони весіль з курдською музикою. Сьогодні курди Сирії позбавлені найелементарніших прав. У всіх трьох районах немає жодної національної курдської школи чи наукового центру. Партії знаходяться на нелегальному становищі. Курдські патріоти не висувають програми створення „Великого Курдистану” чи навіть автономії, на відміну від турецьких, вимагаючи лише задоволення культурних і загальнополітичних прав [11].

Отже, влада Туреччини, Ірану, Іраку та Сирії докладає максимум зусиль аби заморозити остаточне вирішення курдського питання, зберегти курдські райони у складі чотирьох держав, йдучи лише на задоволення культурних і у певній мірі політичних й економічних прав. Будь-які силові акції з боку цієї меншини придушуються. У той же час спостерігається різкий контраст у становищі курдів Іраку, де вони мають національну автономію й власні органи врядування та Сирії, в якій позбавлені громадянства та навіть культурних прав.

#### Джерела та література

1. Близький Схід: міжнародна безпека, регіональні відносини та перспективи для України: монографія / Рада національної безпеки і оборони України, Нац. Ін-т проблем міжнародної безпеки, відп. Ред.: Б. О. Парахонський. – К.: Фоліант, 2008. – 591 с.
2. Дербишайр Дж. Политические системы мира: в 2 т. Т. 2. / Дж. Дербишайр, Д. Дербишайр. – Москва: Рипол-Классик, 2004. – 496 с.
3. Етнополітична карта світу ХХІ століття: методичний і предметний коментарі / П. Жук, Н. Мазур, Р. Соломонюк, Р. Турчак. – Тернопіль: Мандрівець, 2000. – 240 с.
4. Этнос и конфессии на Востоке: конфликты и взаимодействие / [ответ. ред. А. Д. Воскресенский]. – М.: МГИМО, 2005. – 576 с.
5. Ігнат'єв П. М. Країнознавство. Країни Азії / П. М. Ігнат'єв. – Вид. 2-ге. – Чернівці: Книги-ХХІ, 2006. – 424 с.
6. Країни світу: Енциклопедичний довідник / І. І. Дахно, С. М. Тимофіїв – К.: МАПА, 2007. – 608 с. – (Бібліотека нового українця)
7. Олимпиев А. Ю. Ближний и Средний Восток: актуальные проблемы международных отношений: монография / А. Ю. Олимпиев – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 239 с.
8. Саддам Хусейн: политическая биография / Р. Дж. Алдайк. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. – (След в истории). – 512 с.
9. Системная история международных отношений. 1918-2003 [Электронный ресурс]. Т. 3. События 1945-2003 / ответ. ред. А. Д. Богатров. – М., 2003.
10. Курдский вопрос в Сирии. – Режим доступа: <http://www.1917.com/International/Arab/1080502769.html>

11. Положение курдского народа в Сирии. – Режим доступа:

12. [http://www.pukmedia.com/russi/index.php?option=com\\_content&view=article&id=1862:2010-02-27-07-46-42&catid=64:2010-01-08-14-24-15&Itemid=392](http://www.pukmedia.com/russi/index.php?option=com_content&view=article&id=1862:2010-02-27-07-46-42&catid=64:2010-01-08-14-24-15&Itemid=392)

### Додатки

#### Додаток А. Порівняльний аналіз становища курдської меншини в Туреччині, Ірані, Іраці та Сирії

Критерій для порівняння	Туреччина	Іран	Ірак	Сирія
1. Форма державного правління:	республіка	республіка	республіка	республіка
2. Форма державного устрою:	унітарна держава	унітарна держава	федеративна держава	унітарна держава
3. Форма державного режиму:	ліберальна демократія	мусульманський авторитарний націоналізм	парламентська демократія	націоналістичний соціалізм
4. Орієнтовна чисельність курдів:	10-12 млн. осіб	5-6 млн. осіб	3,5-4 млн. осіб	1 млн. осіб
5. Частка курдів в етнічній структурі країни (на 2002 р.)	10,6%	9,1%	16%	6%
6. Ареал розселення курдів (Адміністративно-територіальні одиниці держав):	ілі: Агри, Муш, Бінгель, Тунджелі, Елязиг, Малатья, Адияман, Газіантеп, Хатай, Урфа, Діярбакир, Бітліс, Ван	остани: Курдистан, Бахтран, Ілам, Північна частина остану Західний Азербайджан	мухафази (області): Найнава, Дохук, Ербіль, Таамін, Сулейманія, Салах-ед-Дін, Діяла, Кірчук, Морул	провінції: Хасеке, аль-Джазіра, Кубан, Афін.

7. Політико-правовий статус Курди-стану:	культурна автономія; складова частина АТУ Туреччини	культурна автономія; складова частина АТУ Ірану	Курдський автономний район (з 2 квітня 1992 р.)	відсутній; складова частина АТУ Сирії
8. Консолідаційні центри (столиця Іракського Курдистану)	Діярбакир	Сенендедж	Ербіль	Хасак
9. Правове становище; суспільно-політичний і культурний розвиток курдів	– вільне використання курдської мови (з 1991 р.); – видання першої курдської газети „Ружнаме” (Стамбул, 1992 р.) – діяльність курдського інституту в Стамбулі	– використання курдської мови в початковій школі; – кафедра курдської мови в університеті м. Сенендедж; – науковий центр „Салах-ед-Дін” в Урмії; – інститут курдської культури в Тегерані; – музей курдського одягу в Керманшасі	– багато– партійність; – свобода слова та друку; – національна та релігійна рівноправність; – культурна автономія для меншин; – дотримання прав жінок; – університети в Салах-ед-Діні, Сулейманії та Дохуці – діяльність курдського телебачення	– не володіють громадянськими та культурними правами; – перейменування курдських міст і сіл; – політика сприяння курдській еміграції; – заборона весіль з курдською музикою; – відсутність національних шкіл та наукових центрів; – нелегальне становище курдських партій

10. Найвпливовіші політичні партії та їх лідери	Робітничча партія Курдистану (з 2002 р. – Народний Конгрес Курдистану). Лідер – А. Оджалан	Демократична партія Іранського Курдистану. Лідер: з 2004 р. – Мустафа Хіджірі	Демократична партія Курдистану (з 1975 р. – Масуд Барзані); Патріотичний Союз Курдистану (з 1965 р. – Джалал Талабані)	Курдська Демократична Прогресивна партія (діє нелегально)
---	--	---	--	---